

ଭାରତରେ ସମ୍ବିଧାନ ପ୍ରଣୟନର କ୍ରମ ବିକାଶ (୧୭୬୪ - ୧୯୦୯)

ଡଃ ବିନୋଦିନି ଦାସ

ଭାରତର ସମ୍ବିଧାନ - ପ୍ରଣୟନର ଇତିହାସକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲେ ଏହାର ଅନ୍ୟତମ ଗୁଣାବଳୀ ହେଉଛି ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ହିଁ ହୋଇଥିଲା । ୧୭୬୪ରେ ବଙ୍ଗର ଯୁଦ୍ଧର ଅବସାନ ପରେ ଇଷ୍ଟଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀକୁ ନିଜ ଅଧିକାରରେ ରଖିବା ଲାଗି ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ଏକ ରେଗୁଲେଟିଙ୍ଗ ଆଇନ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ । ଏହି ଆଇନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅନୁଯାୟୀ ବଙ୍ଗଳାର ଗଭର୍ଣ୍ଣରଙ୍କୁ ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲ ପଦବୀ ମିଳିଲା । ତାଙ୍କ ଅଧୀନରେ ମାନ୍ୟତା ଏବଂ ବୟେର ଗଭର୍ଣ୍ଣରମାନେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବେ । ତାଙ୍କୁ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ଲାଗି ତାରି ଜଣିଆ ସଭ୍ୟ ବିଶିଷ୍ଟ ଏକ ଉପସେଣ୍ଟା ମଣ୍ଡଳୀ ରହିବେ, ଯେଉଁମାନେ କି ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷମ ରହିବେ ଏବଂ କେବଳ କୋର୍ଟ ଅଫ୍ ଡାଇରେକ୍ଟରଙ୍କ ଅନୁମୋଦନ କ୍ରମେ ରାଜାଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ବହିଷ୍କୃତ ହୋଇପାରିବେ । କଲିକତାରେ ଏକ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ନ୍ୟାୟାଳୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇଥିଲା ଏବଂ ଏହା ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲଙ୍କ ଶାସନ ପରିଭ୍ରମ ନହୋଇ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ ନିର୍ବାହ କରିବାର କ୍ଷମତା ଲାଭ କଲା । ଏହି ନ୍ୟାୟାଳୟ ତିନି ଜଣ ନ୍ୟାୟମୂର୍ତ୍ତି ଏବଂ ଜଣେ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ନ୍ୟାୟମୂର୍ତ୍ତି ନେଇ ଗଠିତ ହେଲା । ନ୍ୟାୟମୂର୍ତ୍ତିମାନଙ୍କର ପୂର୍ବରୁ ଅନ୍ତତଃ ପାଞ୍ଚବର୍ଷର ଓକିଲାତି ଅଭିଜ୍ଞତା ଅର୍ଜନ କରିଥିବା ଆବଶ୍ୟକ ବୋଲି ଉଲ୍ଲିଖିତ ହୋଇଥିଲା । କୋର୍ଟ ଅଫ୍ ପ୍ରୋପାଇଟରରେ ମତଦାନ କରିବାର ଅଧିକାର ସଙ୍କୁଚିତ କରିଦିଆଯାଇ କେବଳ ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଏକ ହଜାର ପାଉଣ୍ଡ ଦେବାର କ୍ଷମତା ଅଛି ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରାଗଲା । କମ୍ପାନୀର ଡାଇରେକ୍ଟରମାନଙ୍କୁ ତାରି ବର୍ଷ ଲାଗି ନିର୍ବାଚିତ କରାଗଲା ଏବଂ ପ୍ରତିବର୍ଷ ଏହା ମଧ୍ୟରୁ ଏକ ଚତୁର୍ଥାଂଶ ସଭ୍ୟ ଅବସର ଗ୍ରହଣ କରିବାର ଧାର୍ଯ୍ୟ କରାଗଲା ଏବଂ ସେମାନେ ଯେପରି ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପଦବୀ ଅନ୍ତତଃ ଏକ ବର୍ଷ ଲାଗି ପାଇବେ ନାହିଁ ତାହାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଗଲା । ଏହି ଡାଇରେକ୍ଟରମାନେ ପ୍ରତିବର୍ଷ କମ୍ପାନୀର ଅର୍ଥନୈତିକ ତଥ୍ୟ, ରାଜନୈତିକ ଏବଂ ସାମରିକ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀର ତଥ୍ୟ ଚାନ୍ସେଲର ଅଫ୍ ଏକ୍ସଚେକର ଏବଂ ସେକ୍ରେଟେରି ଅଫ୍ ଷ୍ଟେଟମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରିବା ଲାଗି ନିର୍ଦ୍ଦେଶିତ ହୋଇଥିଲେ । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ଲାଞ୍ଜ ଏବଂ ଅନୈତିକ କାର୍ଯ୍ୟପଦ୍ଧତିକୁ ମଧ୍ୟ ବନ୍ଦ କରିବା ଲାଗି ଚେଷ୍ଟା କରାଗଲା । ଏହା ମଧ୍ୟରେ ଅନେକ

ଦୋଷ-ଦୁର୍ବଳତା ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା ଯେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରଙ୍କ ପ୍ରଥମ ପ୍ରଣୀତ ଆଇନ, ଯାହାକି ଭାରତରେ କାର୍ଯ୍ୟରତ ଥିବା ଇଷ୍ଟଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀର କାର୍ଯ୍ୟକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରିବା ଲାଗି ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିଲା ।

ଏହି ଆଇନରେ ଥିବା ବ୍ୟବସ୍ଥା ଗଭର୍ଣ୍ଣର-ଜେନେରାଲଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପକୁ ଅତିମାତ୍ରାରେ ସଂକ୍ରୁତିତ କରୁଥିବାରୁ ବହୁ ଚର୍ଚ୍ଚିତରୂପେ ଏହା ଉପରେ ଏକ ସଂଶୋଧିତ ପ୍ରସ୍ତାବ ୧୭୮୪ ମସିହାରେ ପିଟିସ୍‌ଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରଣୀତ ହେଲା ଯାହାକୁ ‘ପିଟିସ୍ ଇଣ୍ଡିଆ’ ଆଇନ ୧୭୮୪ ନାମରେ ନାମିତ କରାଯାଇଥିଲା । ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅନୁଯାୟୀ କମ୍ପାନୀର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ଏବଂ ଦେଖାଶୁଣା କରିବା ଲାଗି ଛ’ ଜଣ ସଭ୍ୟ ବିଶିଷ୍ଟ ଏକ ‘କୋର୍ଟ ଅଫ୍ କଣ୍ଟ୍ରୋଲ’ର ଗଠନ କରାଗଲା । ବ୍ରିଟିଶ୍ ପାର୍ଲାମେଣ୍ଟର ଦୁଇ ଜଣ ବିଶିଷ୍ଟ ସଦସ୍ୟ, ସେକ୍ରେଟେରି ଅଫ୍ ଷ୍ଟେଟ୍ ଏବଂ ଚାନସଲର ଅଫ୍ ଏକ୍ସଚେକର, ଏହାର ଆଫିସିକ ପଦ ହେତୁକ (Ex-Officio) ଭାବରେ ରହିଲେ । ଏହି ସଭ୍ୟମାନଙ୍କୁ କମ୍ପାନୀର ସବୁ କାଗଜପତ୍ର ତଦାରଖ କରିବାର ସୁଯୋଗ ପ୍ରଦାନ କରାଗଲା । ସେମାନଙ୍କର ନିଯୁକ୍ତି ଏବଂ ବହିଷ୍କାର ବ୍ରିଟିଶର ମହାରାଜାଙ୍କ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରୁଥିଲା । ଭାରତରୁ ଆଦାୟ ହେଉଥିବା ରାଜସ୍ଵରୁ ଏହି ସଭ୍ୟମାନଙ୍କର ଦରମା ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଖର୍ଚ୍ଚଦାବିକୁ ଦେବାଲାଗି ବ୍ରିଟିଶ୍ ପାର୍ଲାମେଣ୍ଟ ସର୍ଭବକ୍ଷ ରହିଲା । ସେକ୍ରେଟେରି ଅଫ୍ ଷ୍ଟେଟ୍ ଏହି କୋର୍ଟ ଅଫ୍ କଣ୍ଟ୍ରୋଲର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ରହିଲେ । ଯଦି କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟରେ ମତେକ ହେଲା ତା’ହେଲେ ସେକ୍ରେଟେରି ଅଫ୍ ଷ୍ଟେଟ୍ ନିଜର ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ଭୋଟ କ୍ଷମତା ସାବ୍ୟସ୍ତ କରିପାରିବାର ସୁଯୋଗ ରହିଲା । ଭାରତରେ ଥିବା ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲଙ୍କ ପରିଷଦରେ ଚାରିଜଣ ସଭ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତେ ତିନି ଜଣଙ୍କୁ ରଖାଯିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ରହିଲା ଏବଂ ପୂର୍ବବତଃ ମାନ୍ୟତା ଏବଂ ବୟେର ଗଭର୍ଣ୍ଣରମାନେ ତାଙ୍କ ଅଧୀନରେ ସ୍ଥାପିତ ହେଲେ । ପ୍ରେସିଡେନ୍ସି ଗଭର୍ଣ୍ଣରମାନଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଏବଂ ତିନିଜଣିଆ ସଭ୍ୟ ବିଶିଷ୍ଟ ଏକ ପରିଷଦ ରହିଲା । ଏହି ତିନିଜଣ ସଭ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ ସେନାବାହିନୀର ମୁଖ୍ୟ ଥିଲେ । କମ୍ପାନୀର ଅଙ୍ଗୀକାର ବଦ୍ଧ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରେସିଡେନ୍ସିର ଗଭର୍ଣ୍ଣରମାନଙ୍କ ପରିଷଦକୁ ସଭ୍ୟ ନିଯୁକ୍ତି କରିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ମଧ୍ୟ

ରହିଲା । ଯଦିଓ ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଏବଂ ତାଙ୍କ ପରିଷଦ କୋର୍ଟ ଅଫ୍-
ଡାଇରେକ୍ଟରଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ସିଧାସଳଖ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇ ପାରୁଥିଲେ, ମହାମହିମ
ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ତାହାଲେ ତାଙ୍କୁ ପଦବ୍ୟୁତ କିମ୍ବା ବହିଷ୍କୃତ
କରିପାରୁଥିଲେ । ପିଟିସ୍‌ଙ୍କ ଇଣ୍ଡିଆ ଆଇନ୍ ୧୭୮୪ ପରେ ୧୭୯୩,
୧୮୧୩, ୧୮୩୩ ଏବଂ ୧୮୫୩ରେ ଚାର୍ଟର ଆଇନ୍ ପ୍ରଣୀତ
ହୋଇଥିଲା । ୧୭୯୩ ଚାର୍ଟର ଆଇନ୍ ଅନୁଯାୟୀ କମ୍ପାନୀର
ଏକଚାଟିଆ ବ୍ୟବସାୟୀଙ୍କ କ୍ଷମତାକୁ କ୍ଷୁଣ୍ଣ କରାଗଲା । ଗଭର୍ଣ୍ଣର
ଜେନେରାଲଙ୍କ ପ୍ରେସିଡେନ୍ସି ଉପରେ ଥିବା କ୍ଷମତାର ଏକ ବିସ୍ତୃତ
ବିବରଣୀ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇଥିଲା । ୧୮୧୩ ଚାର୍ଟର ଆଇନ୍‌ର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ
ହେଲା ଯେ ଭାରତର ସାର୍ବଭୌମ କ୍ଷମତା ବ୍ରିଟିଶ ପାର୍ଲିାମେଣ୍ଟ ଓ
ରାଜାଙ୍କ ପାଖରେ ରହିଲା । କମ୍ପାନୀର ଏକଚାଟିଆ ବ୍ୟବସାୟୀଙ୍କ
ଅଧିକାରକୁ କାଢ଼ି ନିଆଯାଇ, ବ୍ରିଟିଶରେ ଥିବା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ
ବ୍ୟବସାୟୀମାନଙ୍କୁ ଭାରତରେ ବ୍ୟବସାୟ ବାଣିଜ୍ୟ କରିବା ଲାଗି
ଅଧିକାର ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଥିଲା । ୧୮୩୩ ମସିହାରେ ହୋଇଥିବା
ଚାର୍ଟର ଆଇନ୍‌ର ମୁଖ୍ୟାଂଶ ହେଲା ଯେ, ଏଣିକି ପ୍ରଦେଶମାନଙ୍କରେ
ଆଉ ଆଇନ୍ କାନୁନ୍ ପ୍ରଣୟନ କରିପାରିବେ ନାହିଁ । ସେମାନଙ୍କ ନିମିତ୍ତ
ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲ ଏବଂ ତାଙ୍କ ପରିଷଦ ଆଇନ୍ କାନୁନ୍ ପ୍ରଣୟନ
କରିବେ ଏବଂ ଅର୍ଥନୈତିକ ସମ୍ପର୍କୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ ଲାଗି ଗଭର୍ଣ୍ଣର-
ଜେନେରାଲଙ୍କ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିବେ । ୧୮୫୩ ମସିହାର ଚାର୍ଟର
ଆଇନ୍ ଅନୁଯାୟୀ ବ୍ରିଟିଶ ପାର୍ଲିାମେଣ୍ଟକୁ କ୍ଷମତା ପ୍ରଦାନ କରାଗଲା
ଯେ ଯେତେବେଳେ ତାହାଙ୍କ ଭାରତର ଶାସନ ବ୍ରିଟିଶ ରାଜାଙ୍କୁ ନ୍ୟସ୍ତ
କରିପାରିବ । କମ୍ପାନୀର ଡାଇରେକ୍ଟରମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ୨୪ରୁ ୧୮କୁ
ସଙ୍କୁଚିତ କରି ଦିଆଗଲା ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଛ ଜଣ ବ୍ରିଟିଶର
ରାଜାଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ମନୋନୀତ ହେବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଗଲା । ଏହା
ପରଠାରୁ ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲଙ୍କ ପରିଷଦର ସମସ୍ତ ସଭ୍ୟ ଏବଂ
ଗଭର୍ଣ୍ଣରମାନେ ରାଜାଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ନିଯୁକ୍ତି ପାଇବେ । ପ୍ରଶାସନିକ
ସେବାରେ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇବା ଲାଗି ପ୍ରତିଯୋଗିତାମୂଳକ ପରୀକ୍ଷା ହେବାର
ବ୍ୟବସ୍ଥା ରହିଲା । କେବଳ ବଙ୍ଗଳାର ଶାସନ ପାଇଁ ଏକ ଅଲଗା
ଲେଫଟିନାଣ୍ଟ ଗଭର୍ଣ୍ଣରଙ୍କୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଆଗଲା । ଏମାନଙ୍କର ଦରମା
ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ସ୍ଥିରୀକୃତ ହେବ କିନ୍ତୁ କମ୍ପାନୀ ଏହି ଦରମା
ଦେବାର ଦାୟିତ୍ଵ ବହନ କରିବ ।

ସାମ୍ବିଧାନିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ବିଚାର କଲେ ଭାରତର ସାମ୍ବିଧାନ
ପ୍ରଣୟନର କ୍ରମବିକାଶ ବସ୍ତୁତଃ ୧୮୫୭ ମସିହାର ସିପାହୀ ବିଦ୍ରୋହ
ପରଠାରୁ ମହାରାଣୀଙ୍କର ୧୮୫୮ ଘୋଷଣାପତ୍ର ଅନୁଯାୟୀ
ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଘୋଷଣାପତ୍ର ନଭେମ୍ବର ୧ ତାରିଖରେ
କରାଯାଇଥିଲା । ସିପାହୀ ବିଦ୍ରୋହର ଅବସାନ ପରେ ଇଂଲଣ୍ଡର
ମହାରାଣୀ ଭିକ୍ଟୋରିଆ ଭାରତର ଶାସନଭାର ଗ୍ରହଣ କରି କମ୍ପାନୀକୁ
ସବୁ ଦାୟିତ୍ଵରୁ ମୁକ୍ତ କରି ଦେଇଥିଲେ । ଏହାପରଠାରୁ ଭାରତ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ

ରୂପେ ବ୍ରିଟିଶ ସାମ୍ରାଜ୍ୟଭୂତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଘୋଷଣାପତ୍ରରେ
ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଲା ଯେ,

- ଇଂଲଣ୍ଡର ରାଜା ସିଧାସଳଖ ଭାବରେ, ଏହା ପରଠାରୁ
ଭାରତର ଶାସନ ଭାର ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଇଷ୍ଟ ଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀ ଭାରତ
ଉପରେ ଥିବା କର୍ତ୍ତୃତ୍ଵକୁ ହରାଇଲା ।
- ତତ୍କାଳୀନ ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲ ଲର୍ଡ୍ କ୍ୟାନିଙ୍ଗ୍ ଏହାପରଠାରୁ
ରାଜପ୍ରତିନିଧି (Viceroy) ଏବଂ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରଙ୍କ ପ୍ରତିନିଧି
ରୂପେ ଭାରତରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବେ ।
- ଇଷ୍ଟଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀ ଅଧୀନରେ କାର୍ଯ୍ୟରତ ସମସ୍ତ ସାମରିକ
ଏବଂ ବେସାମରିକ କର୍ମଚାରୀ ଏବଂ ଚାକିରି ସର୍ତ୍ତାବଳୀଗୁଡ଼ିକ ବ୍ରିଟିଶ
ସରକାର କାଏମ ରଖିବେ ।
- ଦେଶୀୟ ରାଜାମାନଙ୍କ ସହିତ ହୋଇଥିବା ସବୁ ପ୍ରକାର ସଶି
ଏବଂ ରାଜିନାମା ମଧ୍ୟ କାଏମ ରହିବ ଏବଂ ତତ୍ସହିତ ସମସ୍ତ ଦେଶୀୟ
ରାଜାମାନେ ମଧ୍ୟ ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରିପାରିବେ । ସମସ୍ତ
ରାଜାମାନଙ୍କୁ ଆଶ୍ଵସନା ପ୍ରଦାନ କରାଗଲା ଯେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର
ଏଣିକି ଆଉ ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର କାର୍ଯ୍ୟରେ ଲିପ୍ତ ରହିବ ନାହିଁ ଏବଂ
ରାଜାମାନଙ୍କର ଅଧିକାର ଏବଂ ସମ୍ମାନକୁ ନିଜର ଭାବି ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରଖିବ ।
- ଭାରତୀୟ ଧର୍ମ ବିଶ୍ଵାସ ଓ ପରମ୍ପରାରେ ଆଦୌ ହସ୍ତକ୍ଷେପ
କରିବ ନାହିଁ । ପରନ୍ତୁ ପୁରାତନ ପ୍ରଥା, ବିଶ୍ଵାସ ଏବଂ ଚିନ୍ତାଧାରାକୁ
ସମ୍ମାନ ଜଣାଇବ ।
- ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାରତୀୟ ଧର୍ମ, ଜାତି, ବର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ବିଶେଷରେ ନିଜ
ନିଜ ଶିକ୍ଷା ଦକ୍ଷତା ଏବଂ ଆନୁଗତ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ସରକାରୀ ଚାକିରି
ପାଇବା ପାଇଁ ସମାନ ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ପାଇବେ ।
- ସମସ୍ତ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ସର୍ବ ମଙ୍ଗଳ ନୀତିରେ ମହାରାଣୀଙ୍କ
ସରକାର କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରିବ ।
- ୧୮୫୭-୫୮ ବିଦ୍ରୋହରେ ଭାଗ ନେଇଥିବା ସମସ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତି
ବିଶେଷଙ୍କୁ କ୍ଷମା ପ୍ରଦାନ କରାଯିବ । କେବଳ ଯେଉଁମାନେ ବ୍ରିଟିଶ
ଲୋକମାନଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରିଥିଲେ, ସେମାନେ ଛାଡ଼ି ପାଇବେ ନାହିଁ ।
- ମହାରାଣୀଙ୍କ ଘୋଷଣାପତ୍ରକୁ ହିଁ ବ୍ରିଟିଶ ପାର୍ଲିାମେଣ୍ଟ ଭାରତ
ସରକାରଙ୍କ ଆଇନ୍ ୧୮୫୮ରେ ପରିଣତ କରିଥିଲା । ଏହା
ମହାରାଣୀଙ୍କ ଘୋଷଣାପତ୍ରର ସମସ୍ତ ସର୍ତ୍ତାବଳୀ ବହନ କରି ଅନ୍ୟ
କେତେକ ନୂତନ ଅଧିକାର ମଧ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲା । ବୋର୍ଡ୍ ଅଫ୍
କଣ୍ଟ୍ରୋଲ ଏବଂ କୋର୍ଟ ଅଫ୍ ଡାଇରେକ୍ଟର ଭଳି ସଂସ୍ଥାମାନଙ୍କୁ ଉଚ୍ଛେଦ
କରାଗଲା ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ସମସ୍ତ କ୍ଷମତାକୁ ଭାରତ ପାଇଁ ନିଯୁକ୍ତ
ସେକ୍ରେଟେରୀ ଅଫ୍ ଷ୍ଟେଟ୍ ଏବଂ ତାଙ୍କ ପରିଷଦ ହସ୍ତରେ ନ୍ୟସ୍ତ

କରାଗଲା । ଏକ ୧୫ ଜଣିଆ ସଭ୍ୟ ବିଶିଷ୍ଟ ଭାରତୀୟ ପରିଷଦ ଗଠନ କରାଗଲା । ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ୮ ଜଣ ରାଜ୍ୟଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ୭ ଜଣ ବର୍ତ୍ତମାନ ଦାୟିତ୍ଵରେ ଥିବା କୋର୍ଟ ଅଫ୍ ଡାଇରେକ୍ଟରଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ନିଯୁକ୍ତି ପାଇବେ । ସେମାନେ ସେକ୍ରେଟେରୀ ଅଫ୍ ଷ୍ଟେଟ୍ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବେ । ଏହି ସଭ୍ୟମାନେ ଭାରତବର୍ଷରେ ଅତିକମ୍ରେ ୧୦ ବର୍ଷ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିବେ ଏବଂ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇବାର ଅନ୍ତତଃ ୧୦ ବର୍ଷ ଆଗରୁ ଭାରତ ଛାଡ଼ି ଦେଇଥିବେ ।

କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ କିଛି ତ୍ରୁଟି ପରିଲକ୍ଷିତ ହେବାର ଭାରତୀୟ ପରିଷଦ ଆଇନ୍ ୧୮୬୧ ସଂଶୋଧିତ ହୋଇ ପ୍ରଣୀତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଆଇନ୍‌କୁ ପ୍ରଥମ ‘ହିଟେସୀ ସ୍ଵେଚ୍ଛାବନ୍ଧୁ’ (Policy of benivolent despotism) ନାମ ଦିଆଯାଇ ମଧ୍ୟ ଅଭିହିତ କରାଯାଇଛି । କାରଣ ପ୍ରଥମ ଥର ଜଣେ ଭାରତୀୟଙ୍କୁ ଶାସନ କଳରେ ରଖିବାର ପ୍ରୟାସ ଏହି ଆଇନ୍ ଦ୍ଵାରା ଗୃହୀତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଆଇନ୍‌ର ମୁଖ୍ୟ ବ୍ୟବସ୍ଥାଗୁଡ଼ିକ ହେଲା -

➤ ବିଧି ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବା ଲାଗି ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲଙ୍କ ଶାସକ ପରିଷଦରେ ଅତିରିକ୍ତ ସଭ୍ୟମାନଙ୍କୁ ମନୋନୀତ କରାଯିବ । ଏମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ୬ରୁ ୧୨ ମଧ୍ୟରେ ରହିବ । ଏମାନେ ସମସ୍ତେ ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ମନୋନୀତ ହେବେ ଏବଂ ଏହି ଅତିରିକ୍ତ ପରିଷଦରେ ମଧ୍ୟ ଭାରତୀୟ ସଭ୍ୟ ରହିପାରିବେ । ଏମାନଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ ହେଲା ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲଙ୍କୁ ବିଧି ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ପରାମର୍ଶ ପ୍ରଦାନ କରିବା କିନ୍ତୁ ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲ ଏହି ପରାମର୍ଶ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ନୁହନ୍ତି । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ଅତିରିକ୍ତ ପରିଷଦର ସଭ୍ୟମାନେ ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲଙ୍କ ଶାସକ ପରିଷଦ ଉପରେ କର୍ତ୍ତୃତ୍ଵ ଜାହିର କରିପାରିବେ ନାହିଁ । ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲଙ୍କ ପୂର୍ବାନୁମତି ବିନା ଏହି ପରିଷଦ କୌଣସି ଗୁରୁତ୍ଵପୂର୍ଣ୍ଣ ସମ୍ପର୍କିତ ବିଷୟ, ଯଥା-ଧର୍ମ, ପ୍ରତିରକ୍ଷା ଇତ୍ୟାଦି ଉପରେ ଖସଡ଼ା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିପାରିବେ ନାହିଁ ।

➤ ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲଙ୍କ ଶାସକ ପରିଷଦରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଭ୍ୟଙ୍କୁ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ଭାବେ ଏକ ବିଭାଗର ଦାୟିତ୍ଵ ଅର୍ପଣ କରିବା ସଂଗେସଂଗେ ସେମାନଙ୍କୁ ନିଜ ନିଜ ବିଭାଗର କାର୍ଯ୍ୟ ଶୈଳୀରେ ସ୍ଵ-ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନେବାର କ୍ଷମତା ମଧ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରାଗଲା । କୌଣସି ଗୁରୁତ୍ଵପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଷୟ ସେମାନଙ୍କ ପରିସରଭୁକ୍ତ ନହୋଇ ଏହା ଶାସକ ପରିଷଦ ମଧ୍ୟରେ ଆଗତ କରାଯିବାର ପ୍ରସ୍ତାବ ରହିଲା ।

➤ ଜରୁରୀକାଳୀନ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲଙ୍କୁ ଅଧ୍ୟାଦେଶ ଜାରି କରିବାର କ୍ଷମତା ପ୍ରଦାନ କରାଗଲା ଏବଂ ସେକ୍ରେଟେରୀ ଅଫ୍ ଷ୍ଟେଟ୍ ଓ ତାଙ୍କର ପରିଷଦ ଅଥବା କେନ୍ଦ୍ରର ବିଧାନସଭା ପରିଷଦ ଏହାକୁ ପ୍ରତ୍ୟାହାର କରି ନେବା ଲାଗି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହା ଆଇନ୍ ଭାବରେ ବଳବତ୍ତର ରହିବ ।

➤ ପ୍ରଦେଶମାନଙ୍କୁ ନିଜ ଲାଗି ଆଇନ୍ ପ୍ରଣୟନ କରିବା ପାଇଁ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର କ୍ଷମତା ପ୍ରଦାନ କରାଗଲା । ଏଥିପାଇଁ ପ୍ରଦେଶରୁ ଶାସକ ପରିଷଦକୁ ବର୍ଦ୍ଧିତ କରାଗଲା । ଏହି ପରିଷଦରେ ୪-୮ ଜଣ ସଭ୍ୟଙ୍କୁ ମନୋନୀତ କରିବା ଲାଗି ଗଭର୍ଣ୍ଣରଙ୍କୁ କ୍ଷମତା ପ୍ରଦାନ କରାଗଲା । ଏମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟକାଳ ୨ ବର୍ଷ ସ୍ଥିରୀକୃତ ହେଲା । ଭାରତୀୟମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଏହି ପରିଷଦରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ରଖାଗଲା । କିନ୍ତୁ ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଏମାନଙ୍କର ପରାମର୍ଶ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଲାଗି ବାଧ୍ୟ ନୁହନ୍ତି । କୌଣସି ପ୍ରଣୀତ ଖସଡ଼ା ଗଭର୍ଣ୍ଣରଙ୍କ ସ୍ଵୀକୃତି ସହିତ ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲଙ୍କ ସ୍ଵୀକୃତି ଲାଭ କଲା ପରେ ଆଇନ୍‌ରେ ପରିଣତ ହେବ । ଏହି ପରିଷଦ ନିଜ ତରଫରୁ କୌଣସି ଖସଡ଼ା ଗଭର୍ଣ୍ଣରଙ୍କ ପୂର୍ବାନୁମତି ବିନା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିପାରିବେ ନାହିଁ ।

୧୮୮୫ରେ ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟ କଂଗ୍ରେସ ଗଠନ ପରେ ନରମପକ୍ଷୀମାନଙ୍କର ସାମ୍ବିଧାନିକ ଦାବି ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରଙ୍କୁ ବିଶେଷ ତାପର ବଶବର୍ତ୍ତୀ କରିଥିଲା । ଏହି ଆଇନର ଦୋଷ ଦୁର୍ବଳତାକୁ କଂଗ୍ରେସର ସଭ୍ୟମାନେ ସମାଲୋଚନା କରି ଏହାର ଆଶୁ ସମାଧାନ ଲାଗି ବାରମ୍ବାର ଦାବି ଉପସ୍ଥାପିତ କରିବାରୁ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ୧୮୯୨ରେ ଆଉ ଏକ ଆଇନ୍ ପ୍ରଣୟନ କଲେ ଯାହାକୁ ଭାରତୀୟ ପରିଷଦ ଆଇନ, ୧୮୯୨ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏହି ଆଇନ୍‌ର ମୁଖ୍ୟ ବ୍ୟବସ୍ଥାଗୁଡ଼ିକ ହେଲା -

➤ ପ୍ରାଦେଶିକ ବିଧାନସଭାରେ ମଧ୍ୟ ସଭ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା ବଢ଼ାଇ ଦିଆଯାଇ ୮ରୁ ୨୦ ମଧ୍ୟରେ ସୀମିତ ରଖାଗଲା ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସଂଖ୍ୟାତ୍ମକ ଅଣସରକାରୀ ସଭ୍ୟ ରହିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ରହିଲା । ଗୋଟିଏ ପ୍ରଦେଶର ସଭ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା ଅନ୍ୟ ପ୍ରଦେଶର ସଭ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା ସହ ସମାନ ରଖିବାର ନୀତି ପ୍ରଣୟନ କରାଗଲା ନାହିଁ ।

➤ ବିଧାନ ପରିଷଦର ସଭ୍ୟମାନେ ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲ ଏବଂ ଗଭର୍ଣ୍ଣରଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ମନୋନୀତ ହେବାର ପ୍ରଥା ରହିଲା । କିନ୍ତୁ ସେମାନେ ଯେକୌଣସି ସଂସ୍ଥାପିତ - ସଂସ୍ଥା ଯଥା- କଲିକତା ତାମ୍ର ଅଫ୍ କର୍ମସ୍, ଜମିଦାର ଆସୋସିଏସନ୍, ଯୁନିଭରସିଟି ସିନେଟ୍ ଅଥବା ଡିଷ୍ଟ୍ରିକ୍ଟ ବୋର୍ଡ଼ମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ସୁପାରିଶ ହୋଇଥିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ପ୍ରାଦେଶିକ ବିଧାନସଭାର ଅଣସରକାରୀ ସଭ୍ୟମାନେ କେନ୍ଦ୍ରକୁ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ସୁପାରିଶ କରି ପଠାଇବାର କ୍ଷମତା ଅର୍ଜନ କଲେ । ଏହାଦ୍ଵାରା ପରୋକ୍ଷ ନିର୍ବାଚନ ପ୍ରଣାଳୀ ଆରମ୍ଭ ହେଲା କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ ।

➤ ଏହି ବିଧାନ ପରିଷଦର ସଭ୍ୟମାନଙ୍କ କ୍ଷମତାକୁ ସମ୍ପ୍ରସାରିତ କରାଗଲା ଯଦିଓ ସେମାନଙ୍କୁ ବାର୍ଷିକ ଆୟବ୍ୟୟ ହିସାବର ଖସଡ଼ା ପ୍ରସ୍ତୁତିରେ ଭାଗ ନେବାର ସୁଯୋଗ ଦିଆଗଲା । କିନ୍ତୁ ମତଦାନ କରିବାର ଅଧିକାରରୁ ବଞ୍ଚିତ କରାଗଲା ।

ଯାହାହେଉ ସମୟାନୁକ୍ରମେ ଏହି ଆଇନଗୁଡ଼ିକ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ଏବଂ ପରିମାର୍ଜିତ ହୋଇ ଏକ ନୂତନ ଦିଗନ୍ତ ପ୍ରସ୍ତୁତି ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହୋଇଥିଲେ ।

ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟ ଚିନ୍ତାଧାରାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଏବଂ ସ୍ୱାଧୀନତାର ମୋହ ଭାରତୀୟମାନଙ୍କୁ ଅଧିକ କ୍ଷମତା ପାଇବା ପାଇଁ ପ୍ରେରଣା ଦେଇଥିଲା । ସେମାନଙ୍କ ଦାବି ଫଳରେ ୧୯୦୯ ମର୍ଲେ-ମିଷ୍ଟୋ ରିଫର୍ମ ବା ଦି-ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ଅଫ୍ ଇଣ୍ଡିଆ ଆଇନ ୧୯୦୯ ପ୍ରଣୟନ କରାଗଲା । ଏହାର ମୁଖ୍ୟାଂଶଗୁଡ଼ିକ ହେଲା -

➤ ବିଧାନ ପରିଷଦର ସଭ୍ୟ ସଂଖ୍ୟାକୁ ୧୬ରୁ ୬୦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବୃଦ୍ଧି କରାଗଲା ।

➤ ପ୍ରାଦେଶିକ ବିଧାନସଭାର ସଭ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା ମଧ୍ୟ ବର୍ଦ୍ଧିତ ହେଲା । କଲିକତା, ମାଦ୍ରାସ ଏବଂ ବମ୍ବେର ସଭ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା ୫୦ ରହିବା ସ୍ଥଳେ ଅନ୍ୟ ପ୍ରଦେଶଗୁଡ଼ିକରେ ୩୦ ଜଣ ରହିଲେ । କେନ୍ଦ୍ର ଏବଂ ପ୍ରାଦେଶିକ ବିଧାନସଭାର ସଭ୍ୟମାନଙ୍କୁ ୪ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଗଲା ଯଥା-

ଆଫିସିକ ପଦ ହେତୁକ - ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲ ଏବଂ ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଶାସକ ପରିଷଦ ।

ମନୋନୀତ ସରକାରୀ ସଭ୍ୟ - ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲ ଏବଂ ଗଭର୍ଣ୍ଣରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ମନୋନୀତ କେନ୍ଦ୍ର ଏବଂ ପ୍ରଦେଶ ପାଇଁ ଅଫିସରବୃନ୍ଦ ।

ମନୋନୀତ ଅଣସରକାରୀ ସଭ୍ୟ - ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲ ଏବଂ ଗଭର୍ଣ୍ଣରମାନଙ୍କର କେନ୍ଦ୍ର ଏବଂ ପ୍ରଦେଶ ପାଇଁ ମନୋନୀତ ଅଣସରକାରୀ ସଭ୍ୟବୃନ୍ଦ ।

ନିର୍ବାଚିତ ପ୍ରତିନିଧି - ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ବାଚିତ ପ୍ରତିନିଧି ।

➤ ଏହି ନିର୍ବାଚନ ପ୍ରଣାଳୀରେ ବୃତ୍ତିଗତ ଏବଂ ସାମ୍ପ୍ରଦାୟିକ ଭିତ୍ତିରେ ପ୍ରତିନିଧିମାନଙ୍କୁ ନିର୍ବାଚିତ କରିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ରହିବାରୁ ଏହାକୁ ସାମ୍ପ୍ରଦାୟିକ ନିର୍ବାଚନ ପଦ୍ଧତି ବୋଲି ଆଖ୍ୟା ଦିଆଗଲା ।

➤ କେନ୍ଦ୍ରରେ କିନ୍ତୁ ଅଫିସରମାନଙ୍କ ସଭ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା ବିଶେଷ ଭାବରେ ରହିଥିବାବେଳେ ପ୍ରଦେଶମାନଙ୍କରେ ଅଣସରକାରୀ ସଭ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା ମାତ୍ରାଧିକ ରହିଲା । କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କେହି ନିର୍ବାଚିତ ପ୍ରତିନିଧି ନଥିଲେ ।

➤ ବିଧାନ ପରିଷଦର ସଭ୍ୟମାନଙ୍କର କ୍ଷମତାର ଅଭିବୃଦ୍ଧି କରାଗଲା । ସେମାନେ ଆୟବ୍ୟୟ ଆଲୋଚନାରେ ଭାଗ ନେଇ ପାରିବେ ଏବଂ ସଂଶୋଧିତ ପ୍ରସ୍ତାବ ମଧ୍ୟ ଆଗତ କରିପାରିବେ । ଏତଦ୍ୱ୍ୟତୀତ ଏହା ଉପରେ ମତାଧିକାର ସାବ୍ୟସ୍ତ କରିପାରିବେ । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁଗୁଡ଼ିକ ମତଦାନର ପରିସରଭୁକ୍ତ ହୋଇନଥିବ ତାହା ଉପରେ ମତଦାନ କରିପାରିବେ ନାହିଁ । ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ସ୍ୱାର୍ଥ ନିମିତ୍ତ ନୂତନ ଖସଡ଼ା ପ୍ରଣୟନ କରିପାରିବେ ଏବଂ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିବାର ଅଧିକାର ଲାଭ କରିଥିବେ ।

୧୯୦୭ ମସିହାରେ ୨ ଜଣ ଭାରତୀୟ ସେକ୍ରେଟେରୀ ଅଫ୍ ଷ୍ଟେଟଙ୍କ ପରିଷଦକୁ ମନୋନୀତ ହୋଇଯାଇଥିଲେ । ୧୯୦୯ରେ ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲ ତାଙ୍କ ଶାସନ ପରିଷଦକୁ ଜଣକୁ ମନୋନୀତ କରିବାର ଅଧିକାର ପାଇଥିଲେ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଆଇନରେ ଅନେକ ତ୍ରୁଟି ପରିଲକ୍ଷିତ ହେବାରୁ ଏବଂ ଏହା ଭାରତୀୟମାନଙ୍କୁ ବିଭାଜିତ କରିବାରେ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିବାରୁ ଦେଶରେ ଚରମପନ୍ଥାମାନଙ୍କର ବିଶେଷ ଭାବରେ ଆକର୍ଷଣ ଘଟିଲା । ସେମାନଙ୍କ କ୍ରମାନ୍ୱୟ ଦାବି ଫଳରେ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ସଂଶୋଧିତ ଆଇନ ପ୍ରଣୟନ କରାଗଲା । ଯେପରିକି ୧୯୧୯, ୧୯୩୫ରେ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ଅଫ୍ ଇଣ୍ଡିଆ ଆଇନ୍ ପ୍ରଣୟନ କରାଯାଇଥିଲା । ଏହାପରେ ୧୯୪୭ରେ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାରତର ସମ୍ବିଧାନ ପ୍ରଣୟନ କରାଯାଇଥିଲା । ଏହି ଭାରତୀୟ ସମ୍ବିଧାନ ସମୟାନୁସାରେ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ସାମ୍ବିଧାନିକ ସଂଶୋଧନ ସହିତ ଆଗେଇ ଚାଲିଛି ।

ସ୍ନାତକୋତ୍ତର, ଇତିହାସ ବିଭାଗ
ରେଭେନ୍ସା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, କଟକ

